

<https://www.vestnesis.lv/ta/id/14414>

Valsts valodas centra vadītāja
Dzintra Hirša:

Latviešu valoda okupācijas seku spīlēs

Ziņojums Latvijas Zinātņu akadēmijas un Latvijas Radošo savienību padomes diskusijā "Par latviešu valodas tiesībām" Rīgā 1999.gada 6.decembrī. Šodien es gribētu runāt nevis par atsevišķiem Valsts valodas likuma pantiem un valodas situāciju valstī, bet gan par mūsu valsts īstenoto nacionālo politiku, kuras sastāvdaļa neapšaubāmi ir valodas politika. Atcerēsimies, ka bez pagātnes nav nākotnes. Un tāpēc atgādināšu gan šo to visiem labi zināmu, gan varbūt arī ko piemirstu vai mazāk zināmu no mūsu vēstures. Proti:

1983. gada 13. janvārī Eiropas Parlaments ar 99 balsīm "par", 7 balsotājiem atturoties un tikai ar 6 balsīm "pret" pieņēma "Eiropas Parlamenta 1983.gada 13.janvāra rezolūciju par stāvokli Igaunijā, Latvijā un Lietuvā". Rezolūcijā teikts: "Ņemot vērā divpusējos miera līgumus, kuri noslēgti starp PSRS un trim Baltijas valstīm Tartu (1920.gada 2.februārī), Maskavā (1920. gada 12.jūlijā) un Rīgā (1920.gada 11.augustā) un kuros PSRS garantēja šīm trim Baltijas valstīm viņu teritoriālo neaizskaramību un mūžīgu mieru" (B punkts), Eiropas Parlaments nosoda šo neatkarīgo, neitrālo valstu okupāciju 1940. gada, kas notika, pamatojoties uz Molotova-Ribentropa paktu, un to, ka okupācija turpinās vēl šodien (D punkts). Rezolūcijā īpaša uzmanība pievērsta "igauņu, latviešu un lietuviešu cīņai par savu brīvību, kā arī tūkstošiem šīs cīņas upuriem un 665 000 igauņiem, latviešiem un lietuviešiem, kurus padomju varasvīri izsūtīja uz piespiedu darba nometnēm Sibīrijā un pārvietoja". Šajā pašā gadā ANO Dekolonizācijas apakškomisijā debatēs jautājumā par Baltijas valstīm tika atzīts, ka padomju varas mēģinājumi izdzēst Baltijas valstu nacionālo identitāti, lai perspektīvā nodrošinātu šo zemju piederību Krievijai, uzskatāmi par auksto genocīdu. 1987.gada Eiropas Parlaments atkārtoti atzina, ka Baltijas zemes ir kolonizētas. Eiropas Parlamenta Politiskās komisijas rezolūcijā ir teikts: "Režīmam, ko PSRS ir uzspiedusi trim Baltijas valstīm, ir raksturīgas visas koloniālisma pazīmes."

Un tās būtu (imigrantu iepludināšana un pamatiedzīvotāju pārvietošana un deportācija (pēc ANO 1967.gada 19.decembra rezolūcijas definīcijas). Latvijā kolonizācijas rezultātā, pirmkārt, traģiski mainījies valsts iedzīvotāju etniskais sastāvs (pamatnācijas īpatsvars no 76,99 % 1935.gadā ir samazinājies līdz 52,04 % 1989.gadā, turpretī krievu īpatsvars attiecīgi pieaudzis no 8,83 % līdz 33,96 %, ukraiņu - no 0,10 % līdz 3,45%, baltkrievu - no 1,41 % līdz 4,49 %. Turklāt ir samazinājies arī vairākus gadsimtus šeit tradicionāli dzīvojošo poļu (1,12 reizes), ebreju (5,69 reizes), vāciešu (23,28 reizes), igauņu (3 reizes) un lībiešu (4 reizes) īpatsvars.

Šīs etniskās izmaiņas labi raksturo tabulas L.Dribina sagatavotajā vēsturiskajā apskatā "Eiropas valstu minoritāšu tiesības" (R., 1998.), bet it īpaši tabula Eiropas nacionālo valstu sagrupējums pēc minoritāšu īpatsvara iedzīvotāju vidū (t. sk. valodiskās, reģionālās un iecerotāju minoritātes):

**Minoritāšu
īpatsvars
iedzīvotājos****Valstis**

Nav minoritātes	Īrija, Islande, Portugāle
< nekā 10 %	Albānija, Austrija, Čehija, Dānija, Francija, Grieķija, Itālija, Norvēģija, Polija, Somija, Ungārija, Vācija, Zviedrija
10-20 %	Bulgārija, Lietuva, Lielbritānija, Nīderlande, Rumānija, Slovākija, Slovēnija, Turcija
20-30 %	Baltkrievija, Horvātija, Luksemburga, Spānija, Ukraina, (līdz 1940.gadam arī Latvija)
30-40 %	Dienvidslāvija (Serbija, Melnkalne), Igaunija, Maķedonija, Moldova
40-50 %	Latvija

Latvija šeit parādās kā valsts ar **Eiropā vislielāko cittautiešu skaitu** valstī.

Otrkārt, PSRS etniskā procesa plānveidīgas regulācijas rezultātā jaunpienācēju izvietojums Latvijā tika koncentrēts septiņos lielākajos, stratēģiski svarīgākajos valsts pārvaldes, satiksmes un saimnieciskās dzīves centros, kuros ar laiku latviešu skaits saruka līdz minoritātes skaitam (Rīgā - 36,5 % latviešu, Daugavpilī - 13 %, Jelgavā - 49,7 %, Liepājā - 38,8 %, Rēzeknē - 37,3 %) un Ventspilī - 43,0 %, 1989. gada dati).

Treškārt, latviešu valoda pilnvērtīgi funkcionēt varēja tikai kultūrā un ģimenē, daļēji arī izglītībā. Tātad tika iedragāta Latvijas kā nacionālas valsts eksistence.

Visas Eiropas valstis, kas bija cietušas Otrā pasaules kara laikā, okupācijas sekas ir likvidējušas. Sabiedrotie panāca, ka Vācijai bija jāatdod teritorijas, ko tā bija ieguvusi pēc 1937.gada, kā arī jāuzņem atpakaļ visi savi pilsoņi, kurus tā bija nometinājusi okupētajās teritorijās. Tāpat ir rīkojusies arī Japāna, turklāt tā ir pat atvainojusies par okupētajās zemēs pastrādātajiem kara noziegumiem. Otrā pasaules kara sekas ir

likvidētas arī Austrumeiropā (atsevišķi līgumi, Potsdamas vienošanās), tikai Baltijas valstīs okupācijas sekas ir saglabājušās. Taču starptautiskā sabiedrība nesteidzas ar politiskas palīdzības sniegšanu šo seku likvidēšanā.

Vēl vairāk (Baltijas valstīm līdz pat šim laikam jebkāda *restitutio ad integrum* (atjaunošana pirmatnējā stāvoklī) ir liegta. Pat otrādi: tām uzlikts par pienākumu pašām noregulēt Otrā pasaules kara mantojumu, t.i., nokārtot teritoriālos strīdus, kā arī uzņemt citu valstu pilsoņus. To nosaka Kopenhāgenas kritēriji (1993) un Eiropas "Stabilitātes (Baladūra) pakts" (1995). Dīvaini, ka Eiropa, veltīdama tik daudz pūļu dažādu deklarāciju, konvenciju un hartu izstrādāšanai ar mērķi aizstāvēt cilvēktiesības, celt harmonisku 21.gs. Eiropu, rūpēties par visu tautu valodu vienlīdzību, uzskata par normālu situāciju, kad trim mazām pie lielvalsts Krievijas robežām esošām Eiropas valstīm, bijušajām Tautu Savienības locekļēm, pašām jālikvidē okupācijas sekas. Vēl dīvaināka ir Eiropas institūciju nostāja, vērtējot šo valstu mēģinājumus likvidēt okupācijas sekas. Neskatoties uz to, ka tās mēģina šīs sekas likvidēt humāni un demokrātiski, bez ieroču lietošanas un vardarbības, Eiropas institūcijas gandrīz katram šādam solim piedēvē saistību ar cilvēktiesību pārkāpumiem vai nedemokrātismu. Īpašus pārmērus ir izpelnījies Valsts valodas likums, kaut gan Latvija cenšas īstenot tikai *restitutio ad integrum* arī valodas politikā, kas visciešāk saistīta ar latviešu nacionālās identitātes saglabāšanu. Valodu likuma normas, kas valstī darbojās jau kopš 1992. gada un kas līdz pat 1999. gadam netika uzskatītas par tādām, kas neievērotu citu cilvēku lingvistiskās cilvēktiesības, pēkšņi tiek uzskatītas par nedemokrātiskām. Savulaik, 1992. gadā, ANO Cilvēktiesību centra direktora Ibrahima Folla atzinumā par valodas situāciju mūsu valstī bija teikts: "Valodu likums nav pretrunā ne ar starptautiskajām tiesībām, ne ar vispārpieņemtajām normām, pat ja tas rada zināmas grūtības vai neērtības nelatviski runājošajiem iedzīvotājiem. Turklāt Latvijas varas iestāžu stingrie pasākumi, lai veicinātu latviešu valodas lietošanu, nepārkāpj šīs normas un tiek īstenoti, vienlaikus respektējot minoritāšu valodas." (1992. gada 27. novembris.)

Turpretī EDSO Augstā komisāra nacionālo minoritāšu jautājumos biroja 1999. gada 5. oktobra Notā par spēkā esošā likuma atbilstību starptautiskajiem standartiem teikts: "... ierobežojumi, ko izvirza Latvijas Valodas likums attiecībā uz tiesībām, ko Eiropas Līgums garantē Kopienas uzņēmumiem un iedzīvotājiem, nav izvirzīti, lai apmierinātu likumīgās sabiedrības intereses, tie neatbilst proporcionalitātes kritērijiem, kas atļautu spert šādus izņēmuma soļus valsts politikā."

Vai tiešām viss iepriekš teiktais nav pietiekams arguments, kas ļauj spert šādus izņēmuma soļus valsts politikā? Vai arī jāsecina, ka acīmredzami mainījusies Eiropas institūciju politika attiecībā uz Baltiju respektīvi, Latviju. Jo: 1) EDSO ieteikumi nav vis vērsti uz to, lai mainītu okupācijas laikā varmācīgi izveidoto valodu hierarhiju (ar krievu valodas prioritāti) par labu latviešu valodai un nostiprinātu to, bet gan lai vājinātu latviešu valodas pozīcijas, kas Valodu likuma darbības 10 gadu laikā ir mazliet nostiprinājušās, un lai saglabātu krievu valodas pašpietiekamību;

2) EDSO pieprasa likumā iestrādāt normas, ko var prasīt tikai no tādām valstīm, kurās okupācijas sekas, īpaši tās, kas saistītas ar iedzīvotāju etniskā sastāva izmaiņām, ir likvidētas. Reāli tas nozīmē tikai to, ka Eiropas institūcijas pieprasa leģitimēt šīs okupācijas sekas, bet tas savukārt nozīmē jaunas divkopienu valsts izveidi;

3) visu EDSO ieteikumu pieņemšana nopietni apdraudētu tik lēni notiekošos integrācijas procesus Latvijā un varbūt pat vēl vairāk (uz ilgu laiku polarizētu tās sabiedrības daļas, kuru savstarpējās tuvināšanās process tikko, tikko ir sācies.

Šo tēzi apstiprina arī Latvijas Republikai nelojālo spēku sarosīšanās valstī. Tā ar prieku un cerībām uzņem EDSO aktivitātes, nostiprinot krievu iedzīvotājos domu, ka ir iespējama iepriekšējā likuma normu mīkstināšana un perspektīvā krievi varētu izvirzīt prasību pēc otras valsts valodas. Par šo spēku aktivizēšanos liecina gan atklāti draudi un aicinājumi krievu presē būt nelojāliem Latvijai, gan prasība pēc otrās valsts valodas. EDSO iejaukšanās rezultātā Latvija pārdzīvo latviešu valodas lietošanas motivācijas visdziļāko krīzi kopš 1989. gada.

Un, visbeidzot, abstraktu, kaut arī ļoti pozitīvu starptautisku normu dažādās interpretācijas iespējas ļauj politiski manipulēt ar šīm normām. Nevar okupētājvalsts ar nolūku mākslīgi iepludināto cilvēku grupu sākt apzīmēt ar jēdzienu "minoritāte" un jautājumu par valsts dekolonizāciju aizstāt ar šo cilvēku kā minoritātes tiesību aizstāvēšanu, tādējādi leģitimējot okupācijas sekas. Ir taču būtiska atšķirība starp mākslīgi iepludināto tiesībām (ko veido šo cilvēku kā indivīdu tiesību summa) un minoritātes tiesībām (kurās iekļaujas arī tās tiesības, kas ir katrai konkrētajai minoritātei kā specifiskam indivīdu kopumam). Bet, apšaubot cittautiešu resp. krievu nacionālās identitātes saglabāšanas iespēju nacionālā vienkopienas valstī, EDSO apliecina, ka tās vēlme ir nevis atbalstīt nacionālas valsts izveidi Latvijā, bet gan atbalstīt divkopienu valsts izveidi ar visām no tā izrietošajām sekām.

Oponenti uzsver, ka Latvijai esot jāseko starptautisko ekspertu, nevis savu valodnieku ieteikumiem, kuri neesot tālredzīgi un liecinot par valodnieku totalitāro domāšanu un kašķīgumu. Ko tad piedāvā mums modernā Eiropa? Īru valodas nožēlojamo likteni (Ziemeļīrijā tā nav oficiālā valoda un to lieto 10 % iedzīvotāju. Īrijas Republikā īru valoda ir pirmā oficiālā valoda, otrā oficiālā valoda ir angļu valoda; šo valodu koeksistences rezultātā tikai 5 % iedzīvotāju ikdienā lieto galvenokārt īru valodu, 32,5 % iedzīvotāju lieto to kā pirmo vai kā otro valodu, visi pārējie kā pirmo valodu lieto angļu valodu. Valstī īru valoda tiek uzskatīta par nācijas simbolu, taču praktiskajā dzīvē tiek lietota galvenokārt angļu valoda), gēlu valodas eksotiskās paliekas Skotijā (to ir izspiedis angļu valodas Skotijas variants t.s. "Low lands"), kam, protams, nav nekāda sakara ar valsts valodas statusu, velsiešu valodas bēdīgo stāvokli (tikai 50 % velsiešu prot savu valodu un oficiāli tā tiek lietota tikai divās grāfistēs), flāmu 125 gadus ilgo cīņu par savu valodu Eiropas pašā sirdī? Turklāt interesanti, ka valodnieku un politiķu skatījums uz valodu stāvokli Eiropā ir atšķirīgs. Piemēram, Eiropas Politikas centra direktors Dž. Palmers intervijā avīzei "SM" (1999. gada 17. maijā) apgalvo, ka Velsā jau sen visi dokumenti esot divās valodās - velsiešu un angļu, ka Skotijā esot četras valodas, īstenībā četras valodas ir Īrijā, nevis Skotijā, turklāt divas no tām ir gandrīz jau izmirušas, vienā runā dažas ģimenes, otra mākslīgi atjaunota, un tajā runā 300 cilvēku. Un, minot tieši šos piemērus, politiķis uzsver, ka daudzvalodība - tā ir Eiropas šodiena. Kāda gan būs tad Eiropas nākotne?

Bet mūsu pašu oponentu apgalvojums, ka Latvijas valodniekiem neesot arī stratēģisko mērķu, neiztur kritiku tā iemeslu dēļ, ka, tieši apzinoties šo Eiropas un pasaules valodu situāciju mūsdienās (sk. I. Druvietes "Latvijas valodas politika Eiropas Savienības kontekstā". 1988.g.), izvērtējot savu valodas situāciju (sk. arī sociolingvistiskās aptaujas - I. The language situation in Latvia. R. 1995. II. Valodas

situācija Latvijā. R, 1996. un tūlīt būs 1999. gada aptaujas rezultāti), varam prognozēt tās sekas, pie kurām var novest nepārdomāta, vieglprātīga, nekompetenta un politiskajā liekulībā balstīta valodas politika.

Tā vietā, lai mēs valodas politikā virzītos uz priekšu, mēģinātu pārraut krievu valodas pašpietiekamību, juridiski sakārtotu esošās valodas parādības, parādītu ar Valsts valodas likuma palīdzību valsts nacionālās politikas virzību, garantētu tiesības latviešiem un pilsoņiem runāt latviešu valodā visā Latvijas teritorijā - to visu paredzēja jaunais Valsts valodas likums - mēs sākam buksēt, mēs sākam skatīties atpakaļ, mēs sākam šaubīties par nepieciešamību risināt mūsu nacionālās problēmas. Savukārt dažas Eiropas Savienības dalībvalstis, neprazdamas vai negribēdamas risināt valodas jautājumus pašu mājās, ar savu galveno institūciju palīdzību liedz darīt to arī mums, norādot, ka "lai gan šis likums tiecas nodrošināt, ka visas personas, kas vēlas runāt latviešu valodā, to varētu darīt, ir redzams, ka **šā mērķa sasniegšana nevar būt pietiekams pamats** , lai attaisnotu latviešu valodas obligātu lietošanu visā privātajā sektorā."

Latvijas valodnieki turpretim uzskata, ka Valsts valodas likumprojektā ir ņemti vērā tie nosacījumi, kas ir paredzēti Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 10. panta 2. daļā, kurā teikts, ka "valodu lietošanas ierobežošana var būt pakļauta tādām formalitātēm, nosacījumiem, ierobežojumiem vai sodiem, kas paredzēti likumā un nepieciešami demokrātiskā sabiedrībā, **lai aizsargātu valsts drošību, teritoriālās vienotības** vai sabiedriskās drošības intereses, nepieļautu nekārtības vai noziegumus, aizsargātu veselību vai morāli, aizsargātu **citu cilvēku** reputāciju vai **tiesības** , nepieļautu konfidencialas informācijas izpaušanu vai lai saglabātu tiesas autoritāti un objektivitāti".

Mēs uzskatām, ka latviešu valodas, respektīvi, valsts valodas lietošana sabiedrībā nav vēl galīgi un neatgriezeniski nostiprinājusies, ka latvietim, respektīvi, pilsonim nav garantētas tiesības visā savas valsts teritorijā sazināties valsts valodā, ka divkopienu valsts izveidošanās ir reāli draudi Latvijas kā nacionālas valsts eksistencei, **ka krievu valodas pašpietiekamība apdraud Latvijas teritoriālo integritāti** , ka valstij tirgus ekonomikas apstākļos ir jādomā par latviešu valodas, respektīvi, savas valsts valodas konkurētspēju valodu tirgū, ka valstij ir jālikvidē okupācijas sekas, kā arī valodu funkcionālā disproporcija.

Latvijas valodnieki valodas situāciju Latvijā ir analizējuši profesionāli un tāpēc ir ļoti norūpējušies par šīs situācijas perspektīvu. Rietumu spiediena un Latvijai nelojālās opozīcijas darbības rezultātā valodas politikā uzsvars no valodas tiesību nodrošināšanas tiek pārlūkts uz valodas mācīšanos, aizmirstot vai negribot saprast to, ka mācīšanās pati par sevi vēl negarantē valsts valodas lietošanu sabiedriskajā aprītē. Arī Valsts valodas likuma pantu mīkstināšana 10 gadus pēc Valodu likuma pieņemšanas, kad latviešu valoda kā valsts valoda savas funkcijas vēl nav nostiprinājusi, liecina par visai nopietnām pārmaiņām valsts nacionālajā politikā. Debatēs par valodu mēs esam nonākuši pat pie tā, ka tiek nopietni runāts par to, vai latviešiem ir jādzīvo latviskā valodas vidē vai ne, respektīvi, tie ir panti par valodas lietošanu publiskajos pasākumos (11. p.) un uzrakstos (21. p.), kuru dēļ galvenokārt mēs esam sanākuši. Jo tieši šodien mums jāatbild uz jautājumu - vai gribam Latvijā biežāk dzirdēt latviešu valodu, vai gribam piedalīties publiskos pasākumos ar savu valodu, vai gribam redzēt savā apkārtnē galvenokārt latviešu valodu. Ja gribam, tad

mums jāatbalsta Saeimas pieņemtā likuma šo pantu redakcija pēc būtības. Un šie panti nosaka: 11. p. - latviešu valodas lietošanu visos publiskos pasākumos. Ja lieto svešvalodu, rīkotājam jānodrošina tulkošana latviešu valodā, tātad citu valodu lietošanu tas neaizliedz. Un 21. p. normu - visiem uzrakstiem jābūt latviešu valodā. Svešvalodu lietošanu reglamentē, kā līdz šim, MK noteikumi.

Latvijas valodnieki brīdina sabiedrību no tā, ka krievu valodas pašpietiekamība Latvijā, ja to tiesiskā veidā nepārtrauks, ir pastāvīgs drauds ne tikai Latvijas integritātei, bet arī Eiropas humanizācijas procesam un Eiropas drošībai, respektīvi, Eiropas stratēģiskajiem mērķiem. Tas zināmā mērā sasaucas ar starptautiskas akadēmiķu grupas atzinumu, kura Eiropas Komisijas uzdevumā sagatavojusi pētījumu par Eiropas Savienības paplašināšanās sekām, proti, ka krievu minoritāte būšot problēma paplašinātajā Eiropas Savienībā.

Tāpēc, ja Eiropas Savienības birokrāti iedomājas, ka šo problēmu var risināt tikai un vienīgi uz Baltijas tautu, respektīvi, latviešu tautas identitātes rēķina, tad šāda tuvredzība kā bumerangs trāpīs arī Eiropas Savienības pašreizējām dalībvalstīm, taču par atskārsmes novēlotību visvairāk maksāsim diemžēl mēs. Un tikai mūsu pašu, respektīvi, mūsu Saeimas deputātu mugurkaula stingrība (ja tāda būtu) varētu nodrošināt to, lai mums nenākas par Eiropas labumiem samaksāt ar savu dzimto valodu.

Šodien mēs runājam par Valsts valodas likumu, rīt mums būs jārunā par Vispārīgās nacionālo minoritāšu aizsardzības konvencijas ratificēšanu, kurā daudzi panti skar valodas lietošanu un kuru Latvijas valodnieki uzskata par ratificējamu, tikai atrunājot pantus par valodu. Vai mēs pratīsim nosargāt savu valodu - gan šodien, gan arī rīt?